

ÖÖPÄEV JA AASTAAEG EESTI MURRETES

EVA VELSKER

Annotatsioon. Artikkel käsitleb kaht ajasõnade rühma eesti murretes: ööpäeva osade ning aastaegade nimetusi. Eesti murrete korpusest kogutud materjali põhjal uuritakse ajasõnade esinemismustreid ning vaadeldakse aja lokaliseerimiseks kasutatud vahendeid, lokaliseeriva väljendi (kohakäändelist) markeeritust ja murretes kasutatud vahendeid. Selgitatakse, missugused on varieerumist mõjutavad tegurid, missugune on levik murdeti ja tüübiti. Kasutusmustrid ilmnevad piirkonniti, nii on kohakäändelisi vorme kasutatud rohkem perifeerias (Setu, Võru ja rannamurdes), teisalt mõjutab vormi ka ajasõna tähendus lauses.

Võtmesõnad: murdeuurimine, eesti murded, morfosüntaks, leksikaliseerumine, ajasõnad

1. Sissejuhatus

Aeg on eriti narratiivsetes tekstides oluline sündmusi määrav tegur. Ei ole seega kuigi üllatav, et murdekorpuse saja sagedasema nimisõna hulgas on ajale viitavaid õige mitu: *aeg* (2.), *aasta* (7.), *päev* (10.), *õhtu* (38.), *hommik* (48.), *suvi* (71.), *nädal* (78.) (Lindström jt 2009). Sagedasemad sõnavormid võivad ilmutada kalduvust grammatiseeruda või leksikaliseeruda, nagu on näiteks osutatud sõna *aeg* puhul (Velsker 2013, leksikaliseerumise kohta vt Velsker 2010). Seejuures torkab silma erinevus kirjakeele ja teiste keelevariantide vahel. Standardkeeles on näiteks toimumisaega märkivad väljendid selgelt markeeritud, enamasti kasutatakse selleks samu vahendeid, mis ruumis lokaliseerimiseks, nt kohakäändeid.

Käisin hommikul põllul, õhtul olin kontserdil.

Kohakäänete kõrval on mõningates väljendites aktsepteeritav ka nominatiiv, ent paralleelvõimalusena on see piiratum ja näib, et formaalsemates tekstides eelistatakse vormiliselt markeeritud (kohakäändelist) vormi ning

markeerimata (nominatiivset) vormi peetakse kõnekeelseks (põhjalikumad uurimused selle kohta seni puuduvad, sõna *öö* kohta vt nt Velsker 2005). Võib oletada, et kõnekeeles kasutatakse markerimatust rohkem, käesolev artikkel ei puuduta küll tänapäeva kõnekeelt, vaid vaatleb toimumisaega väljendavaid, ajas lokaliseerivaid väljendeid eesti murretes murdekorpuse materjali põhjal.

Viimastel aastakümnetel on murdeuurimises üha enam rõhutatud seost teiste lingvistikavaldkondadega ja nüüdisaegse keeleteoreetilise raamistiku rakendamise olulisust, murre ei pea uurimismeetodite poolest eristuma teistest keelevariantidest. Kasutust on leidnud kasutus põhine ja konstruktsioonigrammatiline raamistik, mida on rakendatud varieeruvuse analüüsil (vt nt Östman, Trousdale 2013) ja diakroonilisel keelemuutuste uurimisel (Traugott, Trousdale 2013). Ka siinses töös on lähtutud üldisest konstruktsioonigrammatilisest eeldusest, mille järgi keel koosneb konstruktsioonidest, vormi ja tähenduse kombinatsioonidest. Praegune käsitlus ei taotle konstruktsioonilise üldistuse esitamist noomenifraasil põhineva ajamääruse kohta, vaid on sõnadest lähtuv lähivaatlus, mis uurib murdekorpuses esinevat materjali.

Aeg ja ruum on kaks olulisemat kategooriat, mis on teineteisest sõltumatud, ent keeles on sageli näha nende kahe kategooria seotust. Seda on tihti tõlgendatud metafoorse ülekandena (metafoor AEG ON RUUM), aga on osutatud ka, et tegu võib olla külgnemisega ja mitte otsese metafoorse ülekandega, kategooriad on tihedalt põimunud (vt nt Tenbrink 2007: 12–18). Nii või teisiti, aja väljendamine samasuguste vahenditega nagu ruumi puhul on laialt levinud nähtus; põhjaliku ülevaate on andnud Martin Haspelmath (1997), käsitledes noomenifraasidel põhinevaid ajaadverbiaale.

Artiklis käsitletakse järgmisi küsimusi: 1) kas sõnad *päev*, *öö*, *hommik* ja *õhtu* toimivad lauses ühtmoodi ja süsteemselt (kas kasutatakse järjekindlalt samu keelevahendeid), 2) kas eri mured kasutavad aja määratlemisel ühesuguseid või erinevaid vahendeid, 3) mis mõjutab varieerumist, 4) mil määral võib sõnavorme ja fraase pidada kinnistunuks ja leksikaliseerunuks.

2. Ajamäärus varasemates käsitlustes

Siinses artiklis on vaadeldud kaht ajasõnade rühma: ööpäeva osi (*päev*, *öö*, *hommik*, *õhtu*) ja aastaaegu märkivaid sõnu (*kevad*, *suvi*, *sügis*, *talv*), keskendudes sündmuse lokaliseerimisele ajas. See pakub huvi suure

varieeruvuse pärast, mis murdekorpuse materjalis esile tuleb. Varieeruvust murretes (vähemal määral ka teistes keelevariantides) on täheldatud juba ammu: aastal 1875 ilmunud eesti keele grammatikas käsitleb Ferdinand Johann Wiedemann (2011: 693–697) põhjalikult ka ajasuhete väljendamist ja toob esile varieeruvuse aja lokaliseerumise väljendamises vastuseks küsimusele „millal?“. Esmalt käsitleb ta **kohakäändeid**: *tänavu suvel, päeva tõusu ajal* (Wiedemann 2011: 693). Teiseks vaatleb Wiedemann **subjektivormi (nominatiivi)**, mida kasutatakse harvem ja erijuhtudel, eriti nt liitsõnade puhul, mis on moodustatud sõna *päev* abil (seejuures paralleelvõimalusena on olemas ka adessiiv): *esmaspäev ~ esmaspäeval*. Wiedemann märgib, et esimesel juhul ei tohi ees olla mingit määratlust (v.a sõna *iga*), niisiis on ootuspärane nt *kahel pühapäeval*, ent ta osutab siiski ka eripärastele ühenditele, nagu *mineval reede*. Niisamuti nendib Wiedemann, et vähemalt mõnikord kasutatakse aastaaegu samuti kui nädalapäevi (*tänavu suvi käisin ma seal, aga ka suvel, talvel*) „sama suvaliselt kui kohanimede puhul, mida osalt kasutatakse väliskohakäändes, osalt sisekohakäändes“. Kolmandaks toob Wiedemann esile **objektivormi (genitiiv, partitiiv)**, mida kasutatakse eriti nende sõnade puhul, mis tähendavad 'kord' (*esimese korra oli ta väga väsinud*), muudel juhtudel „kuuleb sellist kasutust harva“ (Wiedemann 2011: 696).

Wiedemann peab nende väljendite „komplitseerituse ja ebakindluse“ põhjuseks ühelt poolt ebaselget ja lohakat hääldest, teiselt poolt seda, et mitte alati ei suudeta kõneleja tõlgendusviisi sisse elada (nt kas *valvasin ööd ja päevad lapse juures* väljendab korduvust või kestust). Ühtlasi osutab ta, et mõni genitiivivorm on mõeldud instruktiivadverbina, mõni nominatiiv on kivinenud adverb (nt *päev päevalt*). (Wiedemann 2011: 696–697)

Põhjalik ülevaade ajaadverbiaalidest eesti keeles on ilmunud Lehte Rannutilt (1960). Selles on vaadeldud nii murde- kui ka kirjakeelt, sh vana kirjakeelt. Toimumisaja puhul on selleski käsitluses mitmes suhtes esikohale seatud kohakäänded, eelkõige adessiiv: seda on siin peetud kõige vanemaks väljendusviisiks, ühtlasi ka kõige sagedasemaks. Selle kõrval osutatakse ka objektikäänete kasutusele, esindatud on kõik kolm käänet: nominatiiv, genitiiv ja partitiiv; näidatakse, et nominatiiv ja genitiiv on tähenduslikult adessiiviga identsed, partitiivi kasutatakse piiratult (üksik sõna või sõnaühendi järelkomponent). Selles 1960. aasta käsitluses võetakse selge seisukoht ka eelistatud vormi suhtes: nominatiivi ja genitiivi puhul ei ole sageli aru saada, kas väljendatakse tegevusaega või ajalist

kestust, ja seetõttu väidetakse, et kirjakeeles tuleks eelistada adessiivi, seda enam, et adessiiv on eesti keelepruugis kõige üldisem. (Rannut 1960: 76) Markeerituse küsimus (kas eelistatakse koha- või objektikäändelist vormi) tõuseb murdematerjali analüüsimisel selgelt esile. Kohakäändelist vormi võib pidada tugevamini markeerituks, objektikäändelist markeerimata või nõrgemalt markeeritud vormiks, nominatiivi ja genitiivi ei ole seejuures alati võimalik eristada.

Eesti keele grammatika (EKG: 77) jagab ajamääruslikes väljendeis esinevad sõnad aega jaotavateks sõnadeks ja ajas lokaliseerivateks sõnadeks. Üksusi, milleks aega saab jaotada, märgivad mõõdunimisõnad (*aasta, kuu, päev, nädal*); aega lokaliseerivad ühelt poolt ajamäär sõnad (*täna, siis, hiljuti*) ja teisalt ajanimisõnad (*hommik, õhtu, sügis, teispäev*).

Päev (ja ka *öö*) toimib aga kaheti, see võib talitleda niihästi mõõdu sõnana kui ka aega üldisemalt lokaliseerida, viidates (samamoodi nagu *sügis* jms) valgele ajale (ööpäevast). Sellisena on määratletud *päev* nt ka „Eesti keele seletavas sõnaraamatus“ (EKSS), kus on esitatud kaks tähendust: 1) päikesetõusu ja -loojaku vaheline (valge) ajavahemik, ülaloleku aeg (varahommikust hilisõhtuni); 2) kalendripäev, ööpäev (umbmääraselt v konkreetselt). Seletussõnaraamatus on *öö* (nagu ka *hommiku* ja *õhtu*) puhul esitatud ainult üks, lokaliseeriv ajatähendus, ent tegelikus kasutuses võib ka *öö* esineda ööpäeva tähenduses (murdekorpuses nt *siis oli ta neli üöd oli minu juures* (Kei), sagedamini küll nimetatakse fraasis nii *ööd* kui ka *päeva*).

Eesti keele ajadeiksise käsitlemisel on osutatud, et ajalised mõõdunimisõnad ega absoluutselt lokaliseerivad nimisõnad ei ole iseenesest deiktilised, kuid võivad deiktilistes fraasides sündmusi ajas paigutada (*järgmisel päeval, eelmisel nädalal*) (Pajusalu jt 2004: 93). Seejuures on võimalik mõningaid absoluutselt lokaliseerivaid nimisõnu mõista deiktiliselt (nt *hommikul sõidan Tallinna*, mõeldes sellega *homme hommikul*). Eesti kirjakeeles ei ole see tavaline võimalus (Pajusalu jt 2004: 93), tõenäoliselt esineb seda kõnekeeles aga sagedamini. Murdematerjali analüüsid olen püüdnud seda konteksti põhjal eristada (liigitades sel juhul ajaväljendi konkreetselt viitavaks), ent sageli jääb täpsem määramine problemaatiliseks.

EKG (78–85) jagab ajamäärused nelja rühma: a) toimumisaega, b) ajapiiri, c) kestust ja d) korduvust näitavad ajamäärused. Põhimõtteliselt

samasugune on „Eesti keele süntaksi“ liigitus: ajas lokaliseerivad määrused, ajalisi piire väljendavad määrused, kestusmäärused ja sagedusmäärused (Veismann jt 2017: 337). Varasemates käsitlustes on liigitus olnud detailsem (nt Rannut 1960), samas on võimalik ja käesoleva töö seisukohalt otstarbekohane väiksemad rühmad EKGs ja „Eesti keele süntaksis“ toodud suuremate rühmade alla haarata. Soome keele grammatikas (VISK: § 980) on piiratud kolme rühmaga: toimumisaega, korduvust ja kestust märkivad määrused; ajapiiri määrused kuuluvad selles liigituses toimumisaega märkivate määruste alla. Käesolevas artiklis on lähtutud eeltoodud nelikliigitusest ja keskendutud toimumisajale, ajas lokaliseerivale määrusele. Teisi määruse liike lähemalt siin ei vaadelda, ent edaspidises uurimistöös tuleks kindlasti käsitleda ajas lokaliseeruva määruse ja kestusmääruse vahet, kuna kasutatakse ühesuguseid vormivahendeid ja kattuvust esineb ka tähenduses.

3. Materjal ja meetod

Ajamääruse varieerumise uurimiseks on materjal kogutud eesti murrete morfoloogilisest märgendatud korpusel¹ (otsing juunis 2016). Korpus koosneb murdelindistustest, mis on tehtud enamjaolt 1960. ja 1970. aastatel, üksikud lindistused pärinevad ka varasemast (kõige varasemad 1930ndatest) ja hilisemast ajast (1990ndatest). Tegu on poolstruktureeritud intervjuudega, informantide valikul on lähtutud traditsioonilisest ettekujutusest, mille järgi on kõige parem keelejuht see, kes räägib võimalikult vanapäraselt murret. Seega on tegu üsna ühtlase keelekoguga, mis peaks päris hästi kajastama üht keelekihti. Muidugi on sel ka omad piirangud, mida materjali analüüsimisel peab arvestama, aga sagedasemate nähtuste uurimiseks sobib see eriti hästi, ja kuna paljud ajasõnad on murdekorpusel kõige sagedasemate sõnade hulgas, siis saab päris palju võrreldavat materjali ka nende kohta. Tüüpilised tekstid murdekorpusel on seesugused, kus räägitakse minevikusündmustest, kirjeldatakse endisaegseid tegevusi, seega on vaja pidevalt sündmusi lokaliseerida. Narratiivsete tekstidena on need ajaväljendite uurimiseks tänuväärne materjal. Eesti murrete korpusel on järgitud traditsioonilist murdejaotust ja sellest on lähtutud ka siinses käsitluses:

¹ Murdekorpusel otsing <http://www.murre.ut.ee/mkweb/>. Murdekorpusel põhjalikumalt kirjeldust vt EMK ja Lindström 2015.

- kirderanniku murderühm (kirdemurre ehk Alutaguse murre ja rannamurre),
- põhjajaeesti murderühm (keskmurre, läänemurre, saarte murre, idamurre),
- lõunaeesti murderühm (Mulgi, Tartu, Võru ja Setu murre).

Peale korpusest pakutud info (sõnaklass, morfoloogiline info, kihelkond) lisasin andmebaasi info süntaktilise funktsiooni kohta (kas tegu on määrusega, püsiühendisse kuuluva sõnavormiga, nt *ööd olema*, *õhtale jääma*, subjektiga vm), laiendite kohta; määrusliku kasutuse korral ajamääruse liigi kohta, kasutades nelikliigitust: kas on tegu korduvust, kestust, ajapiiri või toimumisaega väljendava määrusega. Toimumisaja puhul jaotasin need omakorda umbmääraselt (üldiselt) ja konkreetset viitavateks, lisaks märkisin eraldi ära kindla ja selgelt eristuva struktuuriga alltähendused (pidevus, ajavahemik).

Tähenduspiirid ei ole sugugi alati selged, mõnikord ei anna selget tõlgendust kätte ka kontekst. Ööpäeva osade ja ka aastaegade nimetused on eelkõige lokaliseerivad, kvalitatiivset perioodi märkivad nimisõnad. Ent siiski on eesti keeles (eriti murretes) asi komplitseeritum. Nagu eespool viidatud, võib sõna *päev* laias laastus viidata ajale kaheti: a) viidata üldisemalt päevasele, valgele ajale, toimides eelkõige kvalitatiivse ajasõnana; b) toimida ajaühikuna, liigendamisüksusena. Mõnevõrra samamoodi võib olla kasutatud ka sõna *öö*, esinedes ööpäeva tähenduse ajalise kestuse mõõtmisel. Sama võib täheldada *suve* ja *talve* kohta (murdekorpuse narratiivides on üsna tavaline aja mõõtmine suvede ja talvede kaudu). Kestus jääb praegu vaatluse alt kõrvale, aga ka ajalist lokaliseerimist analüüsides kerkib küsimus, kas eristus kajastub ajaadverbiaali vormis. Toimumisaega tähistav määrus võib niisiis olla ajale üldisemalt viitav (st ei viita konkreetsele päevale, vt näide 1) või konkreetne ja spetsiifiline (st tüüpjuhul laiendatud fraas, näited 2–3). (Spetsiifilise ja ebaspetsiifilise viitamise kohta vt Pajusalu 2009: 171–173.)

- (1) öössi pekseti `rehte ja ja `päävä olid väl'läl tööl (Mih)
- (2) viis'in **teene pääv** jälle `jaama tagasi (Pal)
- (3) ma ei lähänd jüst **sie pääv** kui tema `käs'kis (VJg)

Esialgu olen liigitanud konkreetset viitavateks väljendid, nagu *ja `võimlemine ol'i siis teene pääv viimane kui `akkasime `õhtalle tulema* (Amb). Seejuures lähtun sellest, et viidatakse liigendamisüksusele, ehkki selline

lause ei viita otseselt konkreetsele päevale, vaid sisuliselt kirjeldatakse üldisemat, korduvat situatsiooni. Laiendamata fraase liigitades olen omakorda püüdnud konteksti põhjal otsustada, kas viidatakse üldiselt või konkreetset; nii olen näiteks lause *jah ja `uuten ikk et `päevä nüit tuuvvass käsk ikki `sõnna* (Krk) liigitanud konkreetseks, kuna on ilmne, et viidatakse konkreetsele (siin järgmisele) päevale.

Teisalt piirneb mittespetsiifiline toimumisajale viitamine korduvusega: nii saab näites 4 ilmselt asendada üldise viitamise korduvusele viitamisega (kirjakeeles oleksid vastavas lauses mõeldavad nii *päeval* kui ka *päeviti*) – ehkki teatav tähenduserinevus on siiski olemas. Näites 5 viitab korduvusele seegi, et samas lausungis on kasutatud vormi *õhtati*, näidet 6 on võimalik aga interpreteerida ainult üldise viitamisena öisele ja päevasele ajale.

- (4) muud kedägi kui `luõmu toõmõndasimõ `päävä vett vedäsime (Khn)
- (5) `õhtati `lasti siis sii suur (.) `põiki+buu ede (.) et `õõsi `keegi (...) no mõisa`õuwe=i saan (...) (Var)
- (6) kõik ukсед olid `aava mine `üöse või `päeva `sisse (Muh)

Objektikäändeliste ajamääruste puhul on viidatud tõlgendusraskustele korduvalt (vt nt juba Rannut 1960: 76), ka murdekorpuse tekstides leidub kasutust, kust ühemõtteliselt ei selgu, kas tegu on kestuse või tegevusaja väljendamisega (näide 7).

- (7) ja lähnd künnud siis **ühe pääva** (.) sial ühe `mõisa põllu = piäl oma `ärgadega (.) (Avi)

Siinses artiklis toon arvandmeid tendentside esiletoomiseks, tegu ei ole kvantitatiivse analüüsiga. Tabelis on esitatud andmed ajasõnade määrusliku kasutuse kohta kõigis murretes. Neid andmeid vaadates paistab silma teatav ebahühtlus – täiesti representatiivne hulk vorme on saarte, lääne- ja keskmurdest; lõunaeesti murretest, kirderannikult ja idamurdest on andmeid vähem ning järeldused on seetõttu oletuslikumad. Kui jagada ajamääruseid vormi ja tähenduse järgi üksikasjalikumalt, on rühmad veelgi väiksemad. Siiski on püütud esitada esiletulevaid tendentse, mida saab andmete täienedes kontrollida ja kõrvutada teiste (sagedasemate) joontega, mida on põhjalikumalt uuritud.

Tabel. Ajasõnade määruslik kasutus eesti murretes murdekorpuse andmetel

	Saarte	Lääne-	Kesk-	Ida-	Kirde-	Ranna-	Mulgi	Tartu	Võru	Setu	Kokku
<i>päev</i>	247	243	154	56	78	67	63	58	110	83	1159
<i>öö</i>	144	109	85	27	42	64	34	29	30	37	601
<i>hommik</i>	169	145	159	36	47	76	28	38	55	45	798
<i>õhtu</i>	228	147	208	44	59	78	51	29	85	42	971
<i>kevad</i>	82	112	95	31	34	29	14	12	37	22	468
<i>suvi</i>	95	81	64	24	25	38	28	30	31	17	433
<i>sügis</i>	82	87	89	33	23	24	21	17	28	12	416
<i>talv</i>	105	147	122	30	22	37	32	29	48	23	595
Kokku	1152	1071	976	281	330	413	271	242	424	281	5441

Ajas lokaliseerimisel võib esineda tegelikult varieerumist rohkemgi, kui siinses käsitluses ilmneb. Ehkki elektroonilised andmekogud on teinud hõlpsamaks nii kvantitatiivsete kui ka kvalitatiivsete uurimuste tegemise, on ühe probleemina osutatud, et harvemad nähtused ei pruugi ka suures korpuses tingimata esile tulla (vt nt Kortmann 2010: 845). Kõiki varasemates käsitlustes esitatud vorme murdekorpuse materjalides esile ei tulnudki (nt *genitiiv + pääl*, mis Lehte Rannuti andmetel on esinenud rannamurdes, vt Rannut 1960: 73). Sagedamini esinevad adessiivsed ja sihitisekäändelised vormid, artikli keskmes on eelkõige nende vormide vahekord: vaadeldakse, mil määral mõjutab vormi viitamise spetsiifilisus või üldisus, mil määral fraasi ehitus, mis ühtlasi korreleerub tähendusega. Spetsiifilise viitamise puhul on huvipakkuv ka laiendite valik (mis tüüpi laiendid on võimalikud ja kuidas need omakorda võiksid mõjutada vormivalikut).

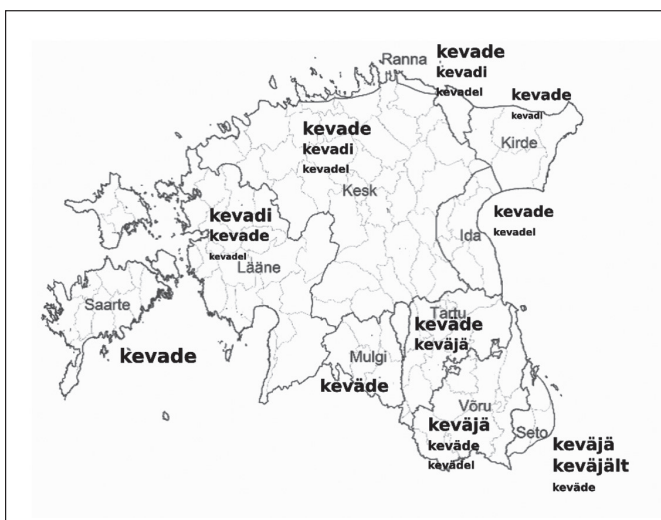
4. Aastaajad

Ühe erinevusena torkab murdekorpuse tekstides silma, et aastaajanimetused on enamasti laienditeta, ööpäeva osi tähistavad sõnad esinevad laienditega sagedamini. Aastaegade puhul on pilt üleüldse ühtlasem kui päeva osade puhul, seda eriti sõnade *kevad* ja *sügis* puhul (vt kaart 1 *kevade* kohta; suuremas kirjas on välja toodud sagedasem kuju).

Sügis esineb enamasti kõikides murretes markeerimata kujul (genitiiv-sena, vt näited 8–11) ja ainult Setu murdes tuleb selle kõrval esile koha-käändeline ablatiivivorm (12). Ablatiiv ongi Kagu-Eestile eripärane vorm.

- (8) ikke sügise nämad *lähväd *ikke sell = aal (...) jahh (...) kured ja aned ja *luiged ja kõik (...) (Iis)
- (9) kui **sügise** ma `ütsi (.) `augusti+kuus `võrkudega `mindi (.) siis `mindi `ikka üles+meres (.) (Pha)
- (10) `lamma+karjad tapeti **sügise** ää ja nende rasvad (.) `võeti keik ja `tehti küünaldeks (.) (HMd)
- (11) tütär+latsõ ol'l'ik = keväjä (.) `urbõ+bäävän palmipuudepühäl ja `pois-kõsõ ol'l'i **sügüse** (.) leer'ihn (...) (Rõu)
- (12) ka = nu viijess *aastak saa **sügüsel't** viis *aastak (...) (ISE)

Kevade puhul on pilt suuresti samasugune, valdav on markeerimata vorm (13–19), Setu murdes on kasutusel ablatiivne *keväjält* (22), aga ka ranna- ja idamurdes esineb markeerimata vormi kõrval adessiivne *kevadel* (20–21).

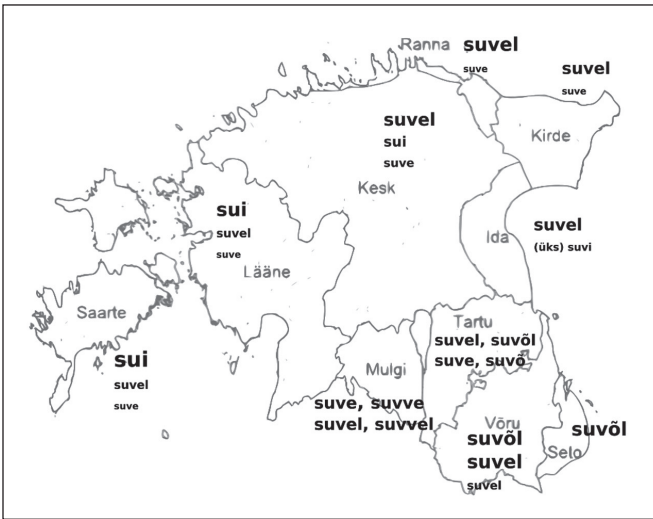

Kaart 1. Kevad

- (13) kui tee olete **kevade** (.) `kaskesi tähäle pannud (.) (Khk)
- (14) said (.) `kartulid valitsetud ja **kevade** sai (.) kõik miss teha tul'i (.) (Kei)
- (15) **kevade** tõin viil metsa alt obese piä+luid (Kod)
- (16) **kevade** kolis juri+bä ja siis (.) sügise suri (.) (Iis)
- (17) sii külveti **kevade** jahh (...) (Pst)

- (18) kasõ+mahl `pantti (...) suurõ vaadi `sisse (...) **keväjä** = ja = siss (.) tuu oli sügiseni (Ote)
- (19) no = vot = siss **keväjä** pan'n'i (.) tu `kapsta õq õõ (...) pää *maahha tu pää mädäs'i ärq `ümbre `tsyyr'i (...) (ISe)
- (20) `püid'is **kevadel** meil õl'i neid avidid kõik kohad täis (Trm)
- (21) nohh sie oligi kõhe **esimisel kevadel** kui mull nied *piijat (.) esimised *tütred (.) (Lüg)
- (22) ja **keväjält** syss kuq jäl = t- ku õ nu `valgõ `rõivaq inne `umblõm'ist = joq õ (.) (ISe)

Sõna **suvi** kasutus toob aga ilmsiks veidi teistsuguse mustri (kaart 2). Ida pool on valdavaks vormiks adessiivne kuju *suvel* (30–33). Kohakäändelise vormi kõrval tõuseb Mulgi murdes esile ka nõrgemini markeeritud genitiivne *sui* (29), keskmurdes *sui* (siin nominatiivi ja genitiivi ei ole võimalik eristada, seda enam, et aastaegade nimetused esinevad enamasti laiendamata kujul, näide 26), markeerimata vorm *sui* on valdav samuti lääne- ja saarte murdes (23, 25). Võimalik on neis murretes siiski ka kohakäändeline vorm.

Kaart 2. *Suvi*

- (23) niid nad on ühe+gora `niitmas **sui** olnd (...) (Jäm)
- (24) jaa `sinna pannakse ussid sõödaks `otsa vihma = ussid (...) neid otsitakse mm **suvel** nüid `öösse (...) (Mus)

- (25) aga need miss `särgi sai **sui** püida (.) soea `veega (.) (Var)
- (26) selle+bärast et **sui** olivad jo kõik lapsed ammettis kiss `karjas kiss oma kodu (Pee)
- (27) riha+alune ol'i **suvel** tühi (...) (Kul)
- (28) **suve** oli teed olid kõik `vankre = `roopad (...) `vankre `roopad olid sügavad kohe (Vän)
- (29) liha ess = ole suvve pal'lu `mitte (.) õige vähä mõnel olli (...) `talve siss olli liha (...) (Pst)
- (30) **suvel** ol'id nisukene asi et siis kuoriti putuka+puid = ja (VJg)
- (31) **suvel** käis järvel kaa omal õl'i loot'sik (Trm)
- (32) **suvõl** ol'l' kaa myni+kõrd viil nii (.) kuu (.) `vihmaq = `sattõ (.) likess `sattõ = ss (Har)
- (33) **suvõl** ka `tet't'i `taar'i = ja **suvõl** (.) niguq = tüü = mano vai (...) juvvaq ol'l' hää (LSe)

Kui *suve* kasutusmuster on *kevadest* ja *sügisest* erinev, siis võiks oletada, et seda on ka *talve* oma. On osutatud, et mõni keel käsitleb aastaaegu erinevalt ja sel juhul kalduvad ühesuguse mustri moodustama *talv* ja *suvi* vastandina *sügisele* ja *kevadele* (Haspelmath 114–115). Teatavat sarnast tendentsi võib täheldada ka eesti keeles, ehkki muster ei ole niisama selge. Idapoolsetes murretes tõuseb esile kohakäändeline vorm (34–38), lääne pool nõrgemini markeeritud (enamasti tugevaastmeline) kuju (39–41), ent kohakäändelisi vorme esineb siiski sealgi (rohkem kui *sügise* ja *kevade* puhul).

- (34) karul nn ***talvel** pesä jahh (...) karu tuob ***talvel** *küünlä+*bääväl poead (.) (Lüg)
- (35) siss ol'li kahn (...) **suvõl** ol'li `aednik (...) **talvõl** lüd'is'i käbis'it (...) (Kam)
- (36) kiä lät's' **talvõl** kiä lät's' siss **suvõl** (ISe)
- (37) mina ei = jole `talvel käind noodal ma `talve+noodast ei = tea `mitte midad (Mus)
- (38) aga `talvel maa = i käind s lastega `talvel ei saand `minna (.) (Kei)
- (39) seda+visi `kaevusi tegi `talve = ja (.) sui tüü- oli ehituse tüöl ja (...) (Koe)
- (40) mis sa `talve `loomadele `andama akkad (...) (Mus)
- (41) kuu (.) sügüse nüit neid (.) või `talve neit = e (.) `mõise linu olli kolgit (...) (Krk)

Kui ajasõnaga kaasneb laiend, siis kasutatakse kõikide sõnade puhul eelistatult markeerimata (nõrgemini markeeritud) vormi (nominatiivi või genitiivi), tüüpilised laiendid on pronoomen *see* ning järjestavad adjektiivid (42–44).

- (42) miul siin õli **üks suvi** viis tükki (Kod)
 (43) mina nägin **üks kevade** kui = nad sedasi pesast `välja tulavad = et (Muh)
 (44) taal jäi es'imene `talve kopsu+põletikku ja **teene talv** ol'i kõhu soones
 = tõbes = ja (Kei)

Niisiis võib üldise eesti murdeid hõlmava muustrina täheldada suuremat markeeritust idapoolsetes murretes. *Kevad* ja *sügis* moodustavad ühesuguse rühma, mõningast sarnasust võib märgata ka *suve* ja *talve* puhul. Selgem rühmitumine ilmneb aga siis, kui vaadata kaassõnafrase: *suvi* ja *talv* esinevad sagedasti koos sõna *aeg* kaassõnastunud vormiga (*ajal*, *aega*, *aegu*) (47–48); *kevad* ja *sügis* aga enam kaassõnadega *pool*, *poole*, *poolt* (45–46), ühtlasi võidakse viidata järgnevale aastaajale.

- (45) seda sai **sügisi poolt** ja **kevade poolt** ei nohh kardula `muldamene oli
 `ikka (.) eena+aeg (...) (HMd)
 (46) sis tuligi su- **sügise** = ***puole suve** *akkas sõda (...) *ilma+sõda ja (...) (Jõh)
 (47) **sui** `aegu ta `viidi selle+pärast kabelise et = ta oli ju jahedam on kui kodu õuwe onn (...) (Mar)
 (48) kuda+viis'i nad vahel ku tul'i vel `talve aéal = ja (.) see kül'm ja `lõhkus vel `iättuse tükid ära (Trm)

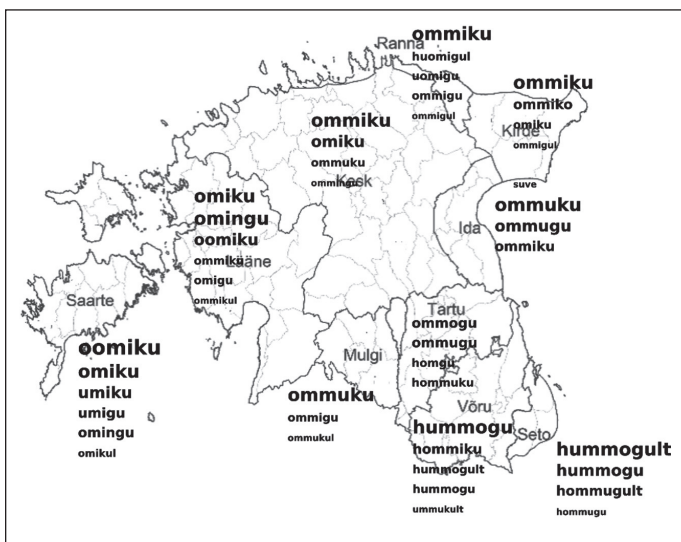
Seega ilmneb kasutuses ka aastaegade erinev kontseptualiseerimine: *suvi* ja *talv* on keelekasutaja jaoks terviklikumad, põhiaastaajad, *kevad* ja *sügis* ilmnevad üleminekuaegadena.

5. Ööpäeva osad

Ööpäeva puhul koonduvad *hommik* ja *õhtu* kui semantiliselt lihtsamad. Nagu eespool osutatud, on *päev* ja teatud määral ka *öö* semantiliselt komplekseeritumad, ka vormiliselt on neist sõnadest moodustatud ajaadverbiaalid mitmekesisemad, *hommiku* ja *õhtu* puhul on pilt ühtlasem.

Sõna *hommik* puhul (kaart 3) on taas näha, et tugevamini markeeritud (kohakäändelised) vormid tulevad esile eelkõige perifeersetes piirkondades (Setu murdes, vähemal määral ka ranna- ja Võru murdes), mujal on levinud markeerimata vokaallõpuline vorm.

Valdavalt märgib toimumisaega *hommik* markeerimata vokaallõpulisel kujul (50–55; genitiivi ja nominatiivi vahekord ei ole seejuures selge, samakujuuline võib olla nominatiivne vorm (subjekti positsioonis näites 49) ja seda kõikides murretes).

Kaart 3. Hommik

- (49) kui ilus om- ilus **ele ommiku** ol'li siis `min'tti lina küll'ima (SJn)
(50) no siss sai `ikka **oomiku** vara nii ämarikkus `mindud ja (Mus)
(51) oome on `kül'ma ja oligi **omingu** külmetas (Mih)
(52) mind uni takistab olgu se **ommiku** ehk `õhta mina temast tüli (Amb)
(53) ja kui *pikkad tüö+*päivad õlivad ***ommiku** juo *kellu *nelja aeal
*läksivad (Lüg)
(54) `päivä olli periss ää olli **ommuku** sõss olli nigu vähä `valget (Trv)
(55) tuli jäi *piale ja siis ***ommiku** läksid vedasid *jälle *väl'ja tuli (Jõe)

Adessiivset kasutust on tunduvalt vähem, seda tuleb esile küll kõikides murderühmades, ent mõnel juhul võib täheldada kirjakeele mõju (nt tsiteeriti populaarset laulu). Kõige enam esineb adessiivset kasutust ranna- murdes (56), ehkki ka seal on genitiivset kasutust rohkem.

- (56) noo et pidi menemä ***huomigul** *jälle kuo tagasi ja eks (Kuu)

Homniku puhul võib täheldada lisaks väliskohakäändelist kasutust, seda küll harva. Varem on osutatud, et ablatiiv on kasutusel peamiselt lõuna- eesti murretes (Rannut 1960: 73) ja see leiab kinnitust ka murdecorpuse materjali põhjal: vähestest näidetest ablatiivsed pärinevad Lõuna-Ees- tist (57–58) ja elatiivsed Põhja-Eestist. Lisaks leidub Setu murdest üks partitiivne näide (59).

- (57) syss jät'imi lehmä `mötsa ss **hummogult** jäll lät's'ime `nüs'mä ja syss (PSe)
- (58) aga siis jaan'ibä `õhta siis läksime ju `jälle eina+maale (...) `tüele `jälle siis ommikust `jälle onn koe `val'mis minema (...) (VJg)
- (59) a inne kygõ paastõt'i (...) ma mälehtë kar'ahh ol'i (...) **hummogut** tull'i üless lät's'i (.) `kar'ja (...) (LSe)

Ka piirkondades, kus kohakäändelist kuju esineb rohkem, on **laiendiga fraasid** pigemini markeerimata. Kasutus on murretes suuresti ühesugune: saarte murdes on see alati genitiivikujuline (60–62), samuti läänemurdes (63). Olenevalt täiendi kujust võib sama vormi tõlgendada ka nominatiivsena (64).

- (60) eland säääl siis olid **ühe oomiku** akkand kirikku minema säl mõlemad (Ans)
- (61) kui `õhta `pandi ja **teise omingu** `akka `kietma siis `olli läbi (Muh)
- (62) oma noorikku `kaissus ja **pühaba oomiku** läksime läksime kalu `välja `tooma (Mus)
- (63) ää teind siss tulnd **ühe oomiku** `jälle `senna või `õhta vat (Vän)
- (64) üks+kord mede vana kõis **üks oomiku** oli `seoke jää+tükk oli veel (Tõs)

Keskmurdes on genitiivse vormi kõrval esindatud ka äratuntavalt nominatiivne adverbial (65), ehkki täiendist lähtudes võib siingi mõnikord genitiivset vormi tõlgendada nominatiivsena (vt näide 66, kus lähestikku nominatiivne ja genitiivne kasutus). Adessiivne kasutus jääb harvaks üksikjuhtumiks (67).

- (65) `väl'la `külma `vette ja **teene omik** siis sai virutama akatud küla (Amb)
- (66) ol'i ülal `kuivis siss **ühe oomiku** said magada **teene oomiku** jälle maast üles (SJn)
- (67) `ette ja siis ol'i **teesel oomikul** ol'i `piible+lugu es'imene teesel oomikul (Amb)

Markeerimata vokaallõpulisel kujul esineb *hommik* ka teistes murretes (68–75).

- (68) õl'i puh- `pustam noohh **üks ommugu** vara Kettunenn lähnutki Abrami naese (Kod)
- (69) nädalid enne `sinna **üks esmas+pa omuku** tõivad `en'did kella kaheksass `sinna (Pal)
- (70) siss ku ma jalaq **tõne `omgu** `kän'gse jala `kinni näe panni (Ote)
- (71) päle tollõ `kot'silõ siss **tõenõ `ommugu** ol'liva kuiva nigu kõhru jaa+ahh (Võn)

- (72) iks muna ja jälle **tõnõ omg** ja siss olli mull katõssa (Ote)
 (73) siss kolmaba sai `surma **nel'läbä `omgu** `tuud'i kodu sinnä sinnä kodu
 (Rõn)
 (74) ess anna se oli **pühäbä ommuku** ku antti liha kahh (Trv)
 (75) ära ja e *lähme ***teine ommiku** nuot oli kõik olid *värgid (Jõe)

Adessiivsed fraasid jäävad üksikjuhtumiteks, vaid rannamurdes esineb neid mõnevõrra rohkem (76–77). Setu murdes aga on markeeritud, ablatiivsed vormid valdavad (78).

- (76) oli kala siis *jälle **teisel *ommiku** *jälle *vueti sie *jälle *las'ti (Hlj)
 (77) ära ja e *lähme ***teine ommiku** nuot oli kõik olid *värgid (Jõe)
 (78) ma lät's'i **hummogult** `kar'ja (.) `mõtsa (...) (ISE)

Haspelmath märgib oma tüpoloogilises ülevaates, et „ajalise paiknemise markeerimatus on keeltes üsna tavaline. [---] Markeerimata kalduvad jääma eelkõige ööpäeva osad, nädalapäevad ja aastaajad“². Peale selle märgib ta, et „ühes väljendite rühmas ilmneb süstemaatiline markeerimatus märkimisväärse hulgas keeltes. See hulk koosneb mitmest ajaperioodist, millele on lisatud laiendid, eelkõige demonstratiivpronoomenid, adjektiivid *viimane* ja *järgmine* ning determinatiivpronoomen *iga*“³. See käib ositi ka eesti keele kohta üldisemalt (nt ajamäärused laiendiga *iga* on eesti keeles samuti markeerimata), ka murdekorpuse andmed näitavad, et laiendite korral on tendents markeerimatusele veidi tugevam kui laiendamata ajasõnade puhul, seda eelkõige aastaaega tähistavate sõnade puhul, ööpäeva osade puhul on erinevus väiksem.

Samasugune tendents on näha ka *õhtu* puhul: kui sõna on laiendamata, esineb see enamasti genitiivsel kujul (nominatiiv langeb enamasti sellega vormiliselt kokku). Seesugune kasutus on valdav nii saarte kui ka läänemurdes. Ka keskmurdes on laiendamata sõna enamasti genitiivkujuline, selle kõrval leidub adessiivset kasutust. Adessiiv on valdav rannamurdes (83).

² Artikli autori tõlge. Originaalis: „zero marking of temporal location is not uncommon across languages. [---] Particularly day parts, days of the week and seasons tend to be zero marked“.

³ Artikli autori tõlge. Originaalis: „there is a class of expressions, that systematically exhibit zero marking in substantial number of languages. This class consists of various time periods combined with modifiers, especially demonstratives, the adjectives 'last' and 'next' and the universal determiner 'every'“.

- (79) oomiku vara maast üles ja `õhta il'la magama ja `ikka `ühte+luhu (Kul)
 (80) me `tahtasime `õhta jaani+tulele `mette enam taha `mette midad (Mus)
 (81) laps ei `julge ju `üösi `õhtu nii pimedas ääm koeu `minnä (HMd)
 (82) iga süügi aeg `ikke ommiku `õhtal no ommiku `lõuna aeg `õhta (SJn)
 (83) *muidu *ommiku *vergud saad *kätte *õhtul lased sisse *ikka märk on (Jõe)

Lõunaesti murretes on kasutusel ka teine tüvekuju – *õdak, õdang*, markeerituse poolest ei erine selle kasutus aga põhjaeesti murretest (näited 84–87). Setu murre eristub teistest ablatiivse kasutuse poolest (89). Ka Võru murdes esineb kohakäändelist (nii ablatiivset kui ka adessiivset) kasutust (90).

- (84) lännü ikke egä kõrd siss `õhtu `vastu ku ta ku ta (Krk)
 (85) siss ess ole `ütte `päivä `õhta teid `aina aena+`kuhja vai ait (Rõn)
 (86) õõ õõ mm `kõütse `kokku **õdagu** tullime seime ehk kõtu täis (Ote)
 (87) ta päivä ol `ärät `tüütänüq **õdagu** `aet'ti `tal'li ja sõss `an'ti (Har)
 (88) kolme `aigu lät's'i **õdagult** tul'li jäll kodo (LSe)
 (89) a = siss meheq `ol'li **õdagult** kiss sinnaq `viina `juuma (.) `jäije (Har)

Kui sõnale eelnevad määratlevad või täpsustavad **laiendid**, siis on peaaegu alati tegemist nominatiivse või genitiivse vormiga. *Õhtu* puhul on need eristamatud, käänat saab määrata laiendi najal, pilt on seetõttu aga mõnevõrra kirevam. Üldtendentsina on järjestav täiend genitiivne (näited 90–93 saarte ja läänemurdest), ent piirkonniti on erinevusi.

- (90) `tulli see see `olli **esimise `õhta peas** aga siiss teese pääva (Muh)
 (91) käisime `koolis saa pidid **teise `õhta** `iused `lahti sugema `lahkeks sugema (Käi)
 (92) see jutustas kudas need **viimase `õhtu** siis sial maadelnd see oli (Rid)
 (93) panema et üks supp **selle `õhta** teene **teese `õhta** ja millas (Tõs)

Seejuures tekivad omalaadsed segavormid: näites 94 võiks pealtnäha küll tegu olla nimetavas käändes fraasiga, ent tasub tähele panna, et kõrval on teinegi fraas, kus *päev* on genitiivis, adjektiiv aga nominatiivis.

- (94) pruudi kodu esmassene pääva **esmassene `õhtu** läksid peiju kuju ja siis (Ans)
 (95) jahh `vastla+bä noo e `eelmise `õhta `pandi leib `sisse ning `vastla+bä (Khk)

Keskmurdes on selgelt eelistatud nominatiivne vorm (97–99).

- (96) kuivttamas sie ol'i **üks** `laubane` **õhta** tull'ime kõik `õhtalle meid ol'i (VJg)
 (97) põld nii väga sue **teine** `õhta ma olin ju `julgem sis (Amb)
 (98) nüd siit siit `kauplusest **üks** `õhta `Endel tuleb paneb paberi sees (Pil)

Nominatiivset vormi esineb eelkõige määratlevate laiendite puhul ka teistes murretes (tüüpiliselt määratletakse nädalapäeva) (102). Ka lõunaesti näited viitavad nominatiivsele tõlgendusele (99–101).

- (99) mee lätsim **üits** `õhtu `vällä mõtsa+vahi poole ja söss (Krk)
 (100) **tõine** `õhtu `istun jäll säääl ahju+suu ehen (Trv)
 (101) `suurma liim nii et **tõnõ õttak** ol'l tõnõ õttak vettel pudõr (Rõn)
 (102) sie õl'i `augus'ti+kuus **üks pühaba** `õhta ilus `õhta õl'i ja teesed (Trm)

Kõige mitmekesisemat varieerumist ilmutab (eriti silmapaistavalt saarte murdes) aga konstruktsioon määratleva laiendiga *see* (103–108).

- (103) `jalgu all `olla inimestel **selle** `õhta oli kolõ torm sis olid (Khn)
 (104) akati `päävä pidämä ning **sell** `õhta siis e sell `õhta `pieti (Khn)
 (105) `truubi kõik sealt tekist **se** `õhta oli puru+väsän kua (Khn)
 (106) siis `ollid siis säält **selle** `õhta `pandi ju tanu pähe maa (Muh)
 (107) tulnd sell korral merele **sell** `õhtal `mette need jähid oma nädali (Mus)
 (108) siis kaa obusega kohe **selle** `õhtu `sõnna peiju koduse kui pruut (Põi)

Üksikud adessiivsed näited on mõnel juhul selgelt kirjakeelest mõjutatud, nii näiteks esitab Palamuse keelejuht kirjakeelseid värsse murdeaktsendiga (109).

- (109) **ühel** `õhtul ol'lin mina suure `uhke pal'li pial (Pal)

Hommiku ja *õhtu* vahel võib näha paralleele (nii nagu omakorda *päeva* ja *öö* vahel), adverbilaadne vorm ei ole selgelt käändeparadigmast lahkenud, ilmneb vormide üldistumist, kus genitiiv esineb ka nominatiivsenä. Kohakäändelisi vorme esineb rohkem perifeerias: ranna- ja Setu murdes.

Päev ja *öö* on komplitseeritumad juhtumid. *Päeva* analüüsida on keerukas mitmeski mõttes: esiteks tähenduslikult, sest see võib viidata nii ööpäevale (ajaüksus, mis on 24 tundi pikk) kui ka valgele, ärkveloleku ajale. (Ööpäeva mõtestamise kohta eesti keeles vt ka Õim 2011.) Lisaks võib *päev* murretes tähendada päikest. Enamasti on tähendused küll eristatavad (110–111), ent mõnikord on võimalik tõlgendada neid ka mitmeti: näites 114 on *perän päivä* puhul esmapilgul tegu *päeva*-täendusena, ent

laiemat konteksti vaadates on ilmne, et lausungis on seda kasutatud *päikese* tähenduses, nii et mõlemad tähendused sulavad kokku.

- (110) õl'ime **päävä** varjus kuuse (.) kuuse varjus ja tööseme üles siäl ja suur räs'tik sial kõveril (.) (Avi)
- (111) sai ära pestud need lõngad (.) jaa väl'jäss (.) riidva = piäl (.) **pääv** `pleekis = ja kuevid (...) (Trm)
- (112) *pääva *tõusunt (.) lagedal (...) *õhtu ***pääva** *luojani (...) (Jõh)
- (113) läksime *aegsast ära aga siis **pääva** *vierel *piale seda siis *akkasime (Jõe)
- (114) no=kku ikka **päiv** naksi ol'l'i (yks=jo) `alla minemä piä=ja nii (...) et perän `**päivä** ikk=enämb ess tahõta neid=et **päivä** minekuni yks `umbõs (Har)

Vormiliseltki tekib siin rohkem eristusi, *päeva* puhul osutub oluliseks ka vastandus partitiivi ja genitiivi või nominatiivi vahel. Eelkõige eristub selgelt laiendamata adverbiaal: see on valdavalt partitiivne `*päivä*, ainult rannamurdes ja Alutaguse murdes on eelistatult kasutusel pigemini adessiivne *päeval*. Võib väita, et tegu on selgelt leksikaliseerunud vormiga, mis langeb kokku partitiivi ja illatiivi vormiga, ent võimalik on hoopis essiivne päritolu, kust on pärast vokaali ja hilist *n*-i lõpukadu sufiks täielikult kadunud; sellele viitab ka tugev aste. Teisedki markeerimata määruslikud vormid (nt *hummogu*) võivad olla algsest essiivivormid: essiiv on läänemeresoome keeltes ajamäärusena varakult kasutusel olnud (vt nt Hakulinen 1968: 86) ja mitmes keeles hiljem langenud kokku genitiiviga, nii et sünkroonilisest perspektiivist ei ole käändeid võimalik eristada, ajalooliselt on aga olemas semantiline eristus punktuaalsete ja duratiivsete ajamääruste vahel. Punktuaalsed adverbid pärinevad genitiivist, duratiivsed essiivist. (Grünthal 2017: 149) Partitiivikujuline kolmandavärteline vorm vastandub ajamäärustele, millele eelneb laiend ja mis sellisena tähistavad ajaühikut, sellal kui laiendamata *päev* tähistab pigemini kvalitatiivset perioodi.

Saarte murdes on kõik päevasele ajale üldiselt viitavad fraasid partitiivikujulised (*pääva*, *päeva*). Ühe korra tuli esile adessiivivorm, ent seegi on juhtum, kus tähenduses sulavad kokku kestus ja toimumisaeg (116).

- (115) kogu äga siis oli `õöse `**pääva** inimesed pidid `ikka töö kallal (Pöi)
- (116) *no kauwa säääl pid'i nii=mod'i* (...) no õö **öö=ja pääval** muidu kala=äi seisa=ju soeaga (...) ö öö teise pääva läksid teise `õhta tulid ära nõnda=et (Khk)

Spetsiifilise viitamise korral on iseenesest mõeldav viitamine ka ajasõnaga üksi (laienditeta), konkreetsele toimumisajale viitav pronoomen vms on sel juhul juurdemõeldav. Näide 117 jätab laiema konteksti puudumise tõttu tõlgendusvõimalused avatuks: tegu võib olla konkreetse päevaga, ent võimalik on seda tõlgendada ka üldisena.

(117) nojahh Pidula (.) e `päeva paneme kellu kahe- kahe- kahest kolmest või mine- minema (.) `koormad `pääle `õhta=ja (.) (Mus)

Enamasti kuulub spetsiifilise viitamise korral sõna juurde laiend, kõige sagedamini järgarvsõna või pronoomen, mõnel korral koos adjektiivivi või proadjektiiviga. Vormiliselt esineb määrus nominatiivse (120, 122), genitiivse (118, 121) või adessiivsena (119), kõige sagedasem on genitiivne kuju.

(118) `olli jällä arju+tanu peas **esimese päeva** se suur tanu (Muh)

(119) need said `ikka kala **sell päeval** oli oli lestal `lesta kohe (Mus)

(120) see ära kadund otsiti **teine päe** uuwed `jälle ja aga `räime (Mus)

(121) nii `palju pidid **selle päeva** kui sa `kanga üless panid (Käi)

(122) ja+jahh **säne päev** sai `ikke sääl `süija pole (Käi)

Partitiivse vormi puhul võib näha kokkupuudet kestuse tähendusega (123).

(123) oli äga maa läksi **esimest `pääva** `niitama ning `kargas `sisse ning (Khk)

Seega võib väita, et saarte murdes on tegevusaja väljendamisel selge jaotus olemas: üldise viitamise korral, mil *päev* on laienditeta, on ajamäärus partitiivikujuline, spetsiifilise viitamise korral on fraas enamasti laiendatud. Laiendite valik on piiratud, esinevad määratlevate täienditega pronoomenid, mis determineerivad ja konkretiseerivad (*see, seesama*). Adjektiivid on järjestavad (*eelmine, viimane*) või täpsustavad (tüüpilised on nädalapäevanimetustest tuletatud adjektiivid, nt *esmaspene päev*). Laiendatud määrusfraasid on valdavalt genitiivikujulised, ent mõnevõrra esineb ka adessiivset ja nominatiivset kasutust (vastavalt 25, 8 ja 4 esinemisjuhtu).

Läänemurdes on kasutusmuster suuresti samasugune: üldise viitamise korral on *päev* vormilt partitiivne või illatiivne (124) (ehkki Häädemeestelt pärineb ka üks inessiivikujuline näide (125), mis on tekstis aga kõrvuti partitiivsega ja viitab ehk kõneleja ebalusele).

(124) `öössi pekseti `rehte ja ja `päävä olid väl'läl töö (Mär)

(125) tulega (.) pimedas `üüsi (.) tulega käi- käime ka `päeva (.) **päevas** aga
`üüsi (.) pimedas siis (.) siis sai madala = pääl `käitud (Hää)

Spetsiifilise viitamise korral on kasutatud enamasti genitiivset vormi (127), nominatiivikujulist vähem (129), adessiivset kuju esineb vaid kaks korda (126).

(126) `õuwe maha panema miss **`eelmisel pääväl** või varemini ol'i nohh need
(Tõs)

(127) paar+kümmend inimest oli aga **selle päävä** sai `ulka `rooga ärä lõegatud
(Var)

(128) ja ma nägin **üks päe** siin oma `aedas (Var)

Ühel juhul võib liigitada sellesse rühma partitiivse vormi (129), selle teeb huvitavaks asjaolu, et laiendatud fraas on genitiivikujuline, laiendamata aga ka partitiivikujuline (mis omakorda võib viidata asjaolule, et tegu on siiski üldise viitamisega).

(129) ja meil ol'li suur kivi+unik `õuwes (.) ol'li mõned ol'lid naa **teese pääva**
veel (.) **`pääva** `leitsi säält kivi+unikku (.) all (Hää)

Keskmurdes on üldisele päevaajale viitamisel muster sama, mis saartel ja läänemurdes: üldiselt on kasutusel partitiivne või illatiivne vorm, paaril korral on liigitatud üldiseks adessiivne vorm (130).

(130) iga pere+naine `korjas omal ära (.) koeu `lautta jälle **`pääväl** kolasisid
(.) kraavis sial (...) (Amb)

Aja liigendusüksusele viitamine erineb aga saarte ja läänemurde must-rist: keskmurdes on kõige sagedamaks vormiks nominatiiv (132–133), selle kõrval esineb üksikjuhtumitena adessiivset (131) ja genitiivset (135) kasutust, lisaks leidis üks kaassõnafraas (134). Viimane (135) jääb kahemõtteliseks: tekstis on võimalik lugeda seda toimumispäevana, kuna eespool on aga räägitud kestusest mitu korda, on võimalik, et see on kasutust mõjutanud.

(131) ol'i tagasi and = ja (.) teesel **pääväl** (.) tuleb käsk järele (...) et kule
Ilisson tule `mõisa (...) (Juu)

(132) maa `aksin Kilgi Mardile teene **pää** tagasi `anma = ja Mar't üt's = et
ned on (Juu)

(133) kui = ma ei lähänd jüst sie **pääv** kui = tema `käs'kis (.) siis `akkas `jälle
`kiusama (...) (VJg)

- (134) juuni = kuu = ses (.) nüüd ei- eile (.) `eilse `eilse **pääva** = sees sai neid niidettud nüit (Kei)
- (135) vahest kaa sellega läbi **nel'landa päeva** siis `lahkusid ära siis läksid (SJn)

Idamurde napi materjali paar näidet, mis võiks viidata toimumisajale üldiselt, on adessiivsed (136).

- (136) ei seda tegid **pääval** `ikke ja `õhta kaa (Trm)

Kui aga tegu on spetsiifilise viitamise ja laiendatud fraasidega, siis on selle materjali põhjal pilt pisut teistsugune: nominatiivsed (140–141) ja adessiivsed (137–139) fraasid jagunevad võrdselt; seejuures on materjalis selge tsiteerimise juhtum: keelejuht esitab kirjakeelseid salme murdeaktsendiga (138).

- (137) papp käis kui küla **es'imesel pääval** kui loomad `väl'lä `aeti siis (Avi)
- (138) suren kaa et ühel `ingamise **pääval** `vaiksel vara+omnikul `võt'sin üles kirjuttata (Pal)
- (139) nemad põle `seppa nähnutki **sell pääval** nohh põle `kos'kil `seppa ja (Trm)
- (140) niij et võib+olla oleks **see+sama pääv** toond raputas ja poead läksid (Avi)
- (141) jahu läks `apnemma siis **toine pääv** kastet'ti ärä ja kerkis ja (Kod)

Alutaguse ja rannamurdes on enamasti kasutatud markeeritud vormi (st käändevormi või leksikaalset markeerimist kaassõnaga), napi materjali hulgas on siiski ka markeerimata näiteid.

- (142) sai *kukkuda siis `täitsa *luomuliguld ***päävä aeal** siis `lendas *juure (Vai)
- (143) noh=e *üöse *juokseb kala ***pääval** kala ei=*juokse (...) *õhta *pääva *vieru ajal *men'di=ja (...) *ommikku vara *jälle *tul'di niij=ett (Jõe)

Kui viidatakse liigendatud aja üksusele ja kasutatakse laiendatud fraasi, on mõlemast murdest leida nii adessiivset kui ka nominatiivset kasutust. Seejuures võib esineda ühildumatust (148–149). Võrreldes läänepoolsete murretega on markeeritud vorme kasutatud rohkem.

- (144) säl *laulattus ja õli ***esmis+pene päiv** õli kaa siin *ikke *pulmad (Jõh)
- (145) vihastas ett ei *mentki **sie päev** *sõittu läks *tuppa tagasi ja (Jõh)
- (146) tagasi ja siis jä- ***järgmine pääv** läksid ja minu isaga *uuweste (Jõe)

- (147) tul'itte *appi *meile siis *teisel *pääval vai vai *võet'ti *vergod merest (Jõe)
- (148) *akkasimme *jälle ära tulema selle+sama *pääval sis täma *klaaris keik *pas'sid (Hlj)
- (149) enam *pulverkki sial ega ühel *pääva *käisimme mineval *aasta e *arva (Hlj)

Lõunaesti murretes on murdekorpuse praeguse andmestiku põhjal üldise (ebaspetsiifilise) viitamise korral partitiivseid vorme Mulgi ja Tartu murdes (150–153), Võru ja Setu (ühel korral ka Tartu) murdes esineb selle kõrval adessiivseid vorme (154), Võru ja Setu murdes ka ablatiiv (155).

- (150) `leibä küll aga viimätte lätsiv `päevä `jälle pahass edimelt teime küll (Hls)
- (151) ja mittu `kõrda olli sedesi ommukku `täitsa vaga aga periss kõva tuul tulli `päeve kella (`katsmest) (...) ja=sõss lätsit kalele (Trv)
- (152) `üttegi `raskust ei `üüse ei `päivä kuij ol'l õuna siss `üüse (Kam)
- (153) kellä kattõ+ `tõiskuni `sõksit `voikke aga `päivä jälle kui sait jälle `tal'littuse (Rõn)
- (154) suur' paa+täis keedetti `süük'ki ommogu päiväl `süüdi nel'i `kõrda ommugu kellä (Rõn)
- (155) `päivält `lasti (.) inemise kyik' annõtti `hirmsalõ = ja et e sääne illus (Har)
- (156) `väl'l'ä `viimä `kastõga parõmppahe sööväq `päivä saa jälq tüüt tettä no (PSe)

Partitiivsed on ka üksiksõnalised määrused, mis on kontekstist olenevalt liigitatud spetsiifiliselt viitavate fraaside hulka. Kui sõnale eelneb laiend, on kasutatud adessiivset või nominatiivset vormi. Näite 158 puhul väärrib märkimist, et sõnal on kaks laiendit, millest üks ühildub arvus ja teine jääb genitiivi.

- (157) inimestel `sel'gä no nüit üttel päeväl ta olli `ütte tüdrukut säääl (Krk)
- (158) et `ütte pühä+besel päeväl pühä+bes päevä ommukkul tüdruk omm lännu karjatse (Krk)
- (159) `juustan kodu ja lännu tõine päe jälle tagasi vana+esä poole ja (Krk)
- (160) jah ja `uutten ikk et `päevä nüit tuuvvass käsk ikki `sõnna (Krk)

Spetsiifilise viitamise korral on varieerumine suur. Genitiivse ja nominatiivse kuju kõrval esinevad eelkõige Võru ja Setu murdes markeeritumad vormid (adessiiv ja ablatiiv), markeeritus on siingi tugevam ida pool, perifeersemates piirkondades.

- (161) ja no siss saa **tõsõ bävä** `ütless et kas sul omm (Rõn)
 (162) kahh mak kai jo **üte päävä** ol'i tann välähh `üt'li et (Plv)
 (163) kolmal pääväl a jäi **ütte päävä** viije silmägaq ta tiijä'k'i iss (PSe)
 (164) lät's' imä ärr `küllä **pühä+bäne päiv** siss miq `piimä varas't'imõq `piimä (PSe)
 (165) ja tul'li mina siss **pühä+`bädene päiv** `tul'le siss tul'li mina siijä (Võn)
 (166) peet't'i ütten kohan ja **tõnõ päiv** tõsõn kohan ja ja nii (Har)
 (167) kolm `päivä appatta ja **kolmandal pääväl** kütsetäss ärä jahh (Rõn)
 (168) tenn veiväq ega+üts **toll päiväl** õdagul veivät ter'ri ja lihha (Plv)
 (169) näk'k' ja siss õq **viimätsel pääväl** an'd' kykkõ vanõmp vel'i tuu (PSe)

Niisiis tulevad kasutuses esile piirkondlikud erinevused. Varieerumist esineb kõikides murretes, aga murdeti tõusevad esile erinevad vormid. Nii näiteks on keskmurdes eelistatud nominatiivi (aga mõnevõrra ka markeeritud adessiivset vormi), nominatiivseid tendentse on ka idamurdes; saarte murdes on kõige sagedamini esinev vorm genitiiv. Siingi eristuvad perifeersed piirkonnad (Alutaguse, Setu), kus markeeritud vorme on veidi rohkem. Siiski on selle kõrval üsna palju markeerimata vorme ja vahe ei tule esile väga reljeefselt. Selgelt eristub aga laienditeta, leksikaliseerunud vorm. Teisalt on vormivalikul oluline ka semantika: geneerilise viitamise korral esineb rohkem partitiivseid vorme, spetsiifilise viitamise korral tulevad enam esile adessiivsed ja genitiivsed vormid.

Õõ puhul on omaette küsimuseks tüvekuju. Substantiivi *õõ* kõrval on olemas selgelt leksikaliseerunud adverbivorm. Ehkki on arvatud, et nende kahe tüvekuju päritolu võib olla erinev (Alvre 1978), käsitlen neid praegu koos ja vaatan, kas kasutatakse kohakäändelist varianti *õõsel* (nagu teiste ajamäärustegi puhul on see eelistatum kirjakeeles) või vorme *õõse* ~ *õõsi*. Viimased on kõige selgemalt adverbistunud, ometi ei ole nendegi puhul piir adverbi ja substantiivi käändevormi puhul alati selge (vt Velsker 2005). Teine küsimus on *õõse*- ja *õõ*-tüve vahekord, *se*-lised vormid lähtuvad ilmselt vastava *ne*-adjektiivivi käändevormidest. *Päeva* analoogial võiks oletada, et *õõse* ~ *õõsi* esineb adverbina omaette ja tähistab peaasjalikult pimedat aega, koos laienditega on kasutusel *õõ* (selgemalt kasutusel substantiivina). Murdekorpuse materjalis on tunduvalt rohkem *õõse*-tüve.

Esimesele küsimusele vastates on näha juba tuttavat ajasõnade mustrit – üldisel viitamisel kasutatakse enamasti lõputa, vähem markeeritud vormi; murded, kus nende kõrval mõnevõrra enam esineb *l*-lõpulist vormi, asuvad perifeerias (rannamurre, Setu murre). Adessiivset kuju esineb harva.

- (170) miss sa ss `ulludele teed `öösse käivad ning (Khk)
 (171) käime ka `päeva `päevas aga `üüsi pimedas siis siis sai madala (Hää)
 (172) `piale magama aga et ohh `öösse kuu+`valgega kangas pliegib `äs'ti
 (Amb)
 (173) a Vereväst mäest iss `julgu `üüsi `kiäk'k'i `müüdä minnāq (Har)

Spetsiifilise viitamise hulka olen *öö* puhul liigitanud konteksti põhjal hulga üksiksõnalisi fraase. Nagu *päev*-sõna puhul, on ka siin ilmne, et tõenäoliselt jookseb teatav tähenduslik lahe laiendatud ja laiendamata nimisõnafraaside juurest – ehkki konteksti põhjal võiks väita, et näites 174 on tegu spetsiifilise viitamisega, mõistetakse seda ilmselt siiski pigem öise ajana ja mitte aega liigendava üksusena.

- (174) asemel magama vana Triin `tõusend `öösse üles läind `össe Jaagu
 `juure (Ans)

Kui aga vaadata väljendeid, kus võiks oodata selgelt substantiivset kasutust, *öö*-tüve, siis muutub pilt hägusemaks. Substantiivsele kasutusele viitavad näited, kus *ööse* juurde kuulub täiend, mis eeldab ühildumist (vähemasti osalist, vt näide 186). Näiteid kindlamateks järeldesteks napib, ent mõningaid tendentse võib siiski täheldada. Nii näiteks on järjestusõnade puhul eelistatud *öö* (175–180).

- (175) `össe või ei tia **esimesel üöl** oli mull kaa se mure (Amb)
 (176) läks sial noorikkuga ühes **es'imese üü** sinna peig+me kodu siss
 ommikku (SJn)
 (177) ütte üü üleven ja **tõine üü** `võetti maha `jälle kell kaits (Hls)
 (178) kõik mamma `valvas käik **sel ööl** kui kui papa ära tõi (Mus)
 (179) vana `mõisa `ärrä mann **ed'imäne üü** magama (Rõn)
 (180) ma ol'li jälle `tüitrik **tõsõ üü** ol'li rihhi tõsõ üü oll'i (Rõn)

Samas ei ole see sugugi üldkehtiv tendents, saarte murdest on mitu näidet, kus seesuguses kontekstis on kasutusel *öösse*. Mitmes murdes on *ööse* kasutatud koos demonstratiivpronoomeniga. Ka laiendi käändes on varieeruvust rohkesti (vt 181–186).

Alutaguse murdest võib leida ka näite (181), kus demonstratiivpronoomen on adessiivis.

- (181) mm e *omnikku jahh **sell *üösse** kui *omnikku suri tuli ise (Lüg)
 (182) ja ja **sie *üösse** tuli jahh püha *üösse sie (Jõe)
 (183) siss saa õi `maada **tuu `üüse** ei siss piät kyy olõma (LSe)

- (184) valla raha `oitti magari+`aittas **ühe** `üöse
- tuhandõ üheksä+saja viije+`gümne tuhandõ kahõksa+saea (Khn)
- (185) rüi olnd pruut+paari pääl **esimese** `öösse magada see oln nii ea (Käi)
- (186) päeval siis läksime `linna **kolmanda** `üüsse tulime koju s kui (Mus)

Ilmselt võib siingi leida seose tähenduse ja vormi vahel: aega üldisena (päevast aega) märgitakse *ööse*-tüvega, liigendamisüksusi pigem *öö*-tüvega. Nii on *öö* kasutusel enamasti siis, kui loendatakse (st kestuse väljendamise korral), aga ka toimumisaja tähenduses koos järjestavate täienditega. *Ööse* seevastu kontseptualiseerib aega teisiti, nt märkides pimedat, päevast erinevat aega. Seejuures on näha liikumist sõnaliikide vahel, substantiivi käändevormist on saanud adverb ja seda on hakatud omakorda tõlgendada nagu teisi ajasõnu võimaliku substantiivivormina.

6. Ülevaade aja väljendamisest

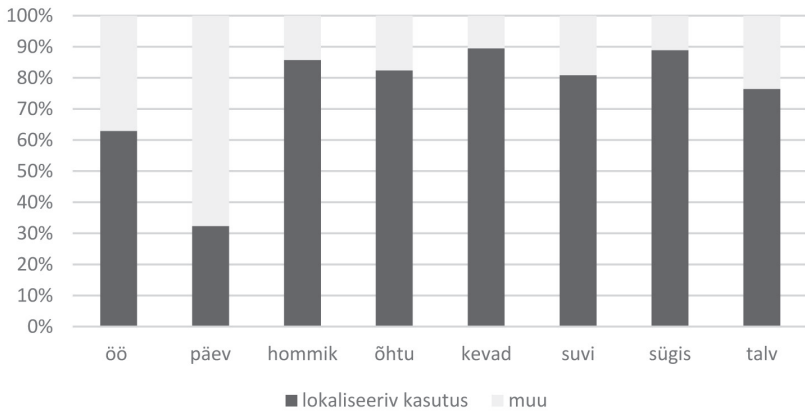
Ajasõnadest kalduvad rohkem leksikaliseeruma *öö* ja *päev*, üheks taustateguriks on kindlasti esinemissagedus. *Ööse* on kõige selgemalt adverbistunud, ent võrdluses võib näha, et samasuguses kontekstis esineb *päev*-sõna puhul partitiivne käändevormiga samakujuline vorm; sedagi võib pidada teatud määral leksikaliseerunuks, seda enam, et partitiivikujuline vorm vastandub genitiivsele, mida kasutatakse koos atribuudiga.

Aja lokaliseerimisel eesti murretes ilmnevad teatud kindlad kasutusmustrid, ühelt poolt on need piirkondlikud, nii on selgelt näha tugevama markeerimise tendentsi (kohakäänete kasutamist) perifeerias, eriti rannamurdes ja Setu murdes, veidi üldistatult võiks seda väita üldse idapoolse piirkonna kohta. Teisalt on näha erinevusi konstruktsiooniti: eristuvad ühe-sõnalised leksikaliseerunud ajaadverbid. Markeeritust mõjutab ka jaotus tüübiti: kui *hommik* ja *õhtu* ongi valdavalt lokaliseerivate väljendites, siis *päeva* puhul on lokaliseerivate väljendite osakaal keskmiselt 32%, seetõttu on tõenäoliselt suurem ka markeerimisvajadus, kuna markeerimata vorme kasutatakse samuti kestuse väljendamiseks (vt joonis).

Üldise tendentsina võib täheldada kohakäändeliste vormide osakaalu suurenemist lääne poolt ida poole (kaart 4).

Nagu aga juba eespool osutatud, ilmneb markeeritus sõnuti erinevalt, näiteks on kohakäändelisi vorme rohkem *päev*-sõna puhul (kaart 5). Idapoolsetes murretes ilmneb kohakäändeliste vormide eelistus veelgi selgemalt.

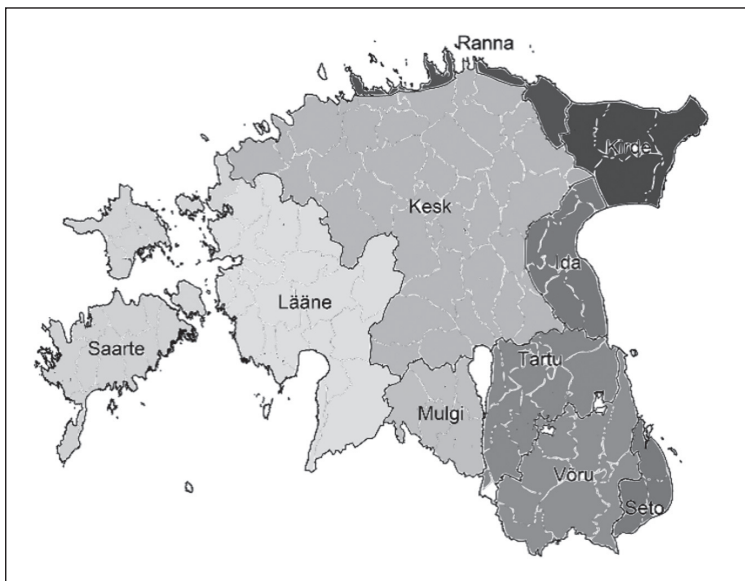
Ajasõnade määruslik kasutus

Joonis. Lokaliseeriva kasutuse osakaal

Kaart 4. Kohakäändeliste vormide üldine osakaal lokaliseerivates ajaväljendites

Kaart 5. Päev: kohakäändeliste vormide osakaal lokaliseerivates väljendites

Siinkirjeldatuga ajalise paiknemise väljendamine veel päriselt ei piirdu, varasemates käsitlustes on toodud murdeti esile ka kaassõnafraaside kasutamist. Siinses artiklis jäid need fraasid lähemalt käsitlemata, ent tildiselt saab väita, et nendegi puhul võib näha piirkondlikku erinevust: kaassõnalisi fraase on enam saarte murdes. Lähemat analüüsi vääriks seegi, kas tegu on lihtsalt sünonüümsete väljenditega või kannavad need ka tähenduslikku erinevust, kas *kevadel*, *kevade ajal*, *kevade sees* lokaliseerivad sündmust ühtmoodi või mitte.

Miks siis eesti murretes tõusevad tugevamini esile nõrgemini markeeritud vormid, samas kui kirjakeeles on kasutusel kohakäändelised? Haspelmathi (1997: 118) järgi viitab vähene laienditega markeeritus ökonoomsuse taotlusele: kui temporaaalsele noomenifraasile on lisatud teatud laiend, siis annab see fraasile kaalukust ja vähendab vajadust eksplitsiitselt markeerida. Samasugune seletus võib kehtida ka üldisemalt: ajaline paiknemine ei vajagi ilmselt tugevat markeerimist, seda vähemasti teatud tekstides. Enamasti on vaja sündmust ajas lokaliseerida ja simultaanne lokaliseerimine on mitme sõna puhul esikohal. Teine olulisem funktsioon on ajalise

kestuse väljendamine. Võimalik, et kestusega kõrvutamine võib olla võtmeks, miks on mõne sõna puhul näha selgemat markeerimise tendentsi.

Kirjakeelde valitud markeerituma vormi puhul on olnud mõjutavaks teguriks eespool viidatud tähenduslik selgus: genitiiv ja nominatiiv väljendavad ka ajalist kestust. Eespool on viidatud ka kirjakeele traditsiooni mõjule. Põgus sissevaade vana kirjakeele korpusesse osutab tõepoolest, et juba XVIII sajandist alates on kirjakeeles valdavaks saanud /-lõpulisel vormid (see vajab veel kontrollimist). Murrete võrdlemisel on näha, kuidas erinevused ida ja lääne pool ilmnevad: läänepoolsetes murretes (eriti saarte murdes) kasutatakse rohkem kaassõnu, idapoolsetes markeeritakse ajas lokaliseerivaid väljendeid käändelõpuga, seejuures kõige enam tehakse seda kõige perifeersemates piirkondades. Ida- ja läänepoolsete eesti murrete erinevusele on osutanud ka mõned kvantitatiivsed süntaksiuurimused (Uiboaed 2013: 192).

7. Kokkuvõtteks

Analüüsitud materjal osutab, et kasutusmustrid moodustuvad tõepoolest teatud määral murdeti. Nii on näiteks keskmurdes kasutatud nominatiivi rohkem kui mujal, rohkem näikse seal esinevat ka adessiivi. Adessiivi suurem kasutus iseloomustab eriti rannamurret, võib näha ka teatavaid üleminekualasid. Märगतav on vormi ja tähenduse koosmõju: näib, et vormi mõjutab ajasõna tähendus lauses. Olenevalt sellest, kas see tähistab loendatavat üksust või teatavat aja omadust, on erinev ka vorm. Sõna tähendusest olenevalt ei ole ajamäärus üldiselt ka nii markeeritud kui kirjakeeles, adessiivsed vormid on murdeandmetes vähemuses.

Kirjakeel ja kõneldud keel on siinkohal niisiis arenenud eri suundades, mida kinnitavad tähelepanekud nüüdisaegsegi keele kohta; seega oleks vaja uurida ajalise paiknemise väljendamist eri registrites. Võib esialgu oletada, et ka tänapäeva keeles on markeerimist võrreldes kirjakeelega vähem ja mida formaalsem on narratiiv, seda enam on ajamäärus markeeritud. Märगतata on koguni ülemarkeeritust, nt korduvust väljendavad määrused sõnaga *iga* on kirjakeeles markeerimata nominatiivivormis (*iga kuu, iga nädal*, vrd aga *igal kuul ilmub uusi raamatuid*). Niisamuti ilmestab erinevat arengut *öö*: kui kirjakeeles on adverbivorm ja substantiivi käändevormid selgelt eristatud, siis tüve *ööse* kasutamine substantiivina on nähtav ka

nüüdisaegses kõne- (ja neti-) keeles: võib kohata vorme *ööseni*, *öösega*, *öösest*, mis tähendab käände paradigma laienemist.

Niisamuti võib arvata, et ajamääruste esinemist mõjutab ka teksti tüüp: murdekorpuses on esindatud peamiselt narratiivsed tekstid, milles jutustatakse kaugema mineviku sündmustest ja kirjeldatakse endisaegset eluolu. Küllap seetõttu ei tule eriti palju esile lähiminevikule viitamist, deiktilisi väljendeid jm. Endisest ajast enam kõrvutamiseks materjali ei saa, kuid uus aeg annab võimaluse uurida eri tekstitüüpe edaspidi ka ajalises arengus.

Lühendid⁴

Avi = Avinurme; ISe = Ida-Setu; LSe = Lääne-Setu; PSe = Põhja-Setu

Kirjandus

Alvre, Paul 1978. Erandlik adverb tüüp. – Keel ja Kirjandus 3, 146–154.

EKG = Mati Ereht, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare 1993. Eesti keele grammatika. II. Süntaks. Lisa: Kiri. Peatoim. Mati Ereht, toim. Tiiu Ereht, Henn Saari, Ülle Viks. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.

EKSS = Eesti keele seletav sõnaraamat. 1–6, 2009. „Eesti kirjakeele seletus-sõnaraamatu“ 2., täiend. ja parand. tr. Toim. Margit Langemets, Mai Tiits, Tiia Valdre, Leidi Veskis, Ülle Viks, Piret Voll. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <http://www.eki.ee/dict/ekss/>.

Grünthal, Riho 2017. The essive in Veps. – Uralic Essive and the Expression of Impermanent State. Ed. Casper de Groot. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 131–160.

Haspelmath, Martin 1997. From Space to Time. Temporal Adverbials in the World's Languages. Lincom Europa.

Kortmann, Bernd 2010. Areal variation in syntax. – Language and Space. 1, Theories and Methods. An International Handbook of Linguistic Variation. Eds. Peter Auer, Jürgen E. Schmidt. (= Handbooks of Linguistics and Communication Science 30, 1.) Berlin/New York: De Gruyter Mouton, 837–864.

Lindström, Liina 2015. Ülevaade eesti murrete korpusest seisuga 17.11.2015. https://www.keel.ut.ee/sites/default/files/www_ut/emk_teejuht2015.pdf (26.11.2015).

⁴ Esitatud on üksnes need lühendid, mida aastaraamatu lühendinimestikus pole.

- Lindström jt 2009** = Liina Lindström, Eva Velsker, Ellen Niit, Karl Pajusalu. Mees 'man', aeg 'time' and other frequent words in the Corpus of Estonian Dialects. – Kodukeel ja keele kodu. Home language and the home of a language. Pühendusteos Helmi Neetarile 75. sünnipäevaks 29. jaanuaril 2009. Toim. Marja Kallasmaa, Vilja Oja. (= Eesti Keele Instituudi toimetised 13.) Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 91–129.
- Pajusalu, Renate 2009.** Sõna ja tähendus. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Pajusalu jt 2004** = Renate Pajusalu, Ilona Tragel, Ann Veismann, Maigi Vija. Tuumsõnade semantikat ja pragmaatikat. (= Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 5.) Tartu: Tartu Ülikool.
- Rannut, Lehte 1960.** Ajamäärus eesti keeles (täendusfunktsioonid). – Emakeele Seltsi aastaraamat VI (1960). Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 71–112.
- Tenbrink, Thora 2007.** Space, Time, and the Use of Language. An Investigation of Relationships. (= Cognitive Linguistics Research 36.) Berlin, New York: de Gruyter. <http://dx.doi.org/10.1515/9783110198829>.
- Traugott, Elizabeth Closs, Graeme Trousdale 2013.** Constructionalization and Constructional Changes. (Oxford Studies in Diachronic and Historical Linguistics.) Oxford: Oxford University Press. <http://dx.doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199679898.001.0001>.
- Uiiboed, Kristel 2013.** Verbiühendid eesti murretes. (= Dissertationes philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 34.) Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.
- Veismann jt 2017** = Ann Veismann, Mati Ereht, Helle Metslang. Määrus. – Eesti keele süntaks. Toim. Mati Ereht, Helle Metslang. (= Eesti keele varamu III.) Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 300–375.
- Velsker, Eva 2005.** Ööd tähistavad ajaväljendid eesti murretes, ühis- ja kirjakeeles. – Emakeele Seltsi aastaraamat 51 (2004). Peatoim. Mati Ereht. Tegevtoim. Maria-Maren Sepper. Tallinn, 184–207.
- Velsker, Eva 2010.** Leksikaliseerumine keelemuutuses. – Keel ja Kirjandus 7, 521–536.
- Velsker, Eva 2013.** Aeg eesti murretes. – Emakeele Seltsi aastaraamat 58 (2012). Peatoim. Mati Ereht. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 265–295.
- VISK** = Ison suomen kieliopin verkkoversio. <http://scripta.kotus.fi/visk/etusivu.php> (29.09.2017).
- Wiedemann, Ferdinand Johann 2011.** Eesti keele grammatika. Tõlk. Heli Laanekask. Toim. Ellen Niit. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts.
- Õim, Asta 2011.** Kuidas me mõistame ööpäeva. – Mäetagused 48, 95–110. <https://www.folklore.ee/tagused/nr48/oim.pdf> (29.09.2017).
- Östman, Jan-Ola, Graeme Trousdale 2013.** Dialects, discourse and construction grammar. – The Oxford Handbook of Construction Grammar. Eds.

Thomas Hoffmann, Graeme Trousdale. Oxford: Oxford University Press, 476–490.

Korpused

EMK = Eesti murrete korpus. <https://www.keel.ut.ee/et/keelekogud/murdekorpus> (26.11.2017).

Eva Velsker
eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Tartu Ülikool
Jakobi 2
51014 Tartu
eva.velsker@ut.ee

Seasons and times of day in Estonian dialects

EVA VELSKER

Time is an important factor defining events especially in narrative texts; among the 100 most frequent words in the Estonian Dialect Corpus, there are several words referring to time. The article discusses two groups of time words in Estonian dialects: words denoting time of day (*päev* ‘day’, *öö* ‘night’, *hommik* ‘morning’, *õhtu* ‘evening’) and seasons (*kevad* ‘spring’, *suvi* ‘summer’, *sügis* ‘fall’, *talv* ‘winter’). On the basis of data collected from the Estonian Dialect Corpus, the article explores the usage patterns of these time words and examines the expressions used to localize events in time, the grammatical marking (with locative cases) of these expressions, and dialectal differences therein. The time words in question were used in an adverbial function on 5441 occasions in the corpus, 3834 of which were as adverbs used to localize an event in time.

There is considerable variation across dialects in the use of time-localizing expressions, but clear usage patterns appear. Some of these patterns are regional in nature: in peripheral dialects, especially the Coastal and Seto dialects, there is a stronger tendency to mark these expressions, local cases are used more often for this purpose. In addition, some single-word lexicalized time adverbs can be distinguished. The words with the strongest tendency to lexicalize are *päev* ‘day’ and *öö* ‘night’; one reason for this is their frequency of usage. Marking is also influenced by the relationship between meanings; while *hommik* ‘morning’ and *õhtu* ‘evening’ are used mostly in localizing expressions, this is not true of *päev*, and therefore the need for marking is greater, as the unmarked forms are also used to express duration. For the sake of clarity, the forms chosen to express time-localizing meaning in the standard language are indeed the more strongly marked forms. In dialects, however, more weakly marked forms dominate. It has been pointed out that the low degree of marking is indicative of an aspiration toward economy; as such, the addition of a modifier reduces the need for explicit marking. A similar explanation can hold more generally as well: location in time does not require strong marking in certain types of texts, and the most typical meaning remains unmarked. For some words, the most typical meaning is simultaneous localization. The second important function is the expression of duration. The comparison with duration expressions may explain why some words are more clearly marked when used in a localizing meaning.

Keywords: dialect studies, Estonian dialects, morphosyntax, lexicalization, time words